

УДК 94:061.23](438)«1939/1945»

**УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ
БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ З ПОРЯТUNKУ
ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПОЛЬЩІ ПІД
ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ****CONDITIONS OF THE ACTIVITIES OF THE
CHARITABLE ORGANIZATIONS FOR THE
SALVATION OF THE JEWISH POPULATION OF
POLAND DURING THE SECOND WORLD WAR****Радченко І. Г.,**

аспірантка кафедри всесвітньої історії,
Дніпровський національний університет
ім. О. Гончара; науковий співробітник
Українського інституту вивчення Голокосту
«Ткума» (Дніпро, Україна), e-mail:
irisha_89@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4522-1344>

Radchenko I. G.,

postgraduate student of the Department of World
History, Dniprovsky National University O. Gonchar;
researcher of the Ukrainian Institute for Holocaust
Studies «Tkuma» (Dnipro, Ukraine),
e-mail: irisha_89@ukr.net, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-4522-1344>

Досліджено умови, обставини діяльності благодійних організацій з надання порятунку євреям Польщі у роки війни (1939–1945 рр.). На основі проаналізованих джерел та літератури, вироблено певну хронологізацію основних подій, що безпосередньо або опосередковано впливали на діяльність благодійних установ. Виявлено, що найбільш сприятливими були умови на перших етапах війни (з 1939 до кінця 1941 р.), коли нацистська влада ще не прийняла програму «остаточного вирішення єврейського питання», а різні благодійні організації продовжували надавати певну допомогу польським євреям. Із 1944 р., завдяки поліпшенню міжнародного становища, внутрішньополітичних змін, зокрема – у Польщі, міжнародні організації відновили свою діяльність з порятунку.

Ключові слова: Друга світова війна, благодійні організації, Польща, польські євреї, порятунок.

The conditions and circumstances of the charitable organizations' activities on provision of rescue to the Polish Jews during the Wartime (1939–1945) were investigated. On the basis of analyzed sources and literature, a certain chronologization of the main events, that directly or indirectly influenced the activity of charitable organizations, was developed. It was found that the most favorable conditions were in the first stages of the War (from 1939 until the end of 1941), when the Nazi authorities had not yet adopted the «Final solution of Jewish question», and various charitable organizations continued to provide some assistance to Polish Jews. Since 1944, thanks to the improvement of international situation, domestic political changes (in particular, in Poland), international organizations renewed its rescue activities.

Keywords: World War II, charitable organizations, Poland, Polish Jews, rescue.

Постановка проблеми. Польське єврейство зазнало особливо значних втрат у роки Катастрофи: з 3 млн. 310 тис. євреїв (майже 10% від загального населення, що мешкали у країні¹ на кінець 1938 р.) було знищено близько 90% (близько 3 млн.) [28, р. ix]. Вижити вдалося приблизно 300 тис. євреїв [11, р. 409]. Саме на теренах Польщі нацистами була створена розгалужена система знищення цивільного населення, передусім, єврейського. Разом з тим, саме у Польщі вдалося створити одну

¹ Маються на увазі кордони Польської Республіки (1918–1939 рр.), включаючи частину Галичини та Віленське воєводство.

з найпотужніших організацій єврейського підпілля в історії Другої світової війни, що частково фінансувалася міжнародними чи регіональними (польськими) благодійними установами, тисячам євреїв надходила допомога від міжнародних благодійних організацій, деяким вдалося виїхати у більш безпечні місця для проживання. У зв'язку із питанням про допомогу чи порятунок євреїв певними благодійними організаціями, ступінь їх ефективності, стоїть питання і щодо умов діяльності: важливо розуміти ті обставини, завдяки чи всупереч яким вдалося організувати процес допомоги польським євреям упродовж Другої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ця тема представлена поверхово у зарубіжній історіографії в узагальнюючих роботах російських, польських дослідників у контексті подій Другої світової війни та Голокосту [2; 6]. У зв'язку із подіями Голокосту згадується діяльність благодійних організацій у працях британських, американських, ізраїльських фахівців [9; 11; 12; 20; 29]. Окремо слід виділити працю американського дослідника В. Рубінштейна [25], що стосується теми порятунку європейських євреїв, де автор доволі скептично оцінює діяльність міжнародних благодійних організацій, фрагментарно торкаючись порятунку євреїв Польщі. Особливо важливими для дослідження теми є низка праць американських, британських та польських науковців [18; 19; 22; 26], присвячених внутрішньополітичним подіям у Польщі, де, зокрема, йдеться і про різні чинники, що визначали діяльність міжнародних та регіональних благодійних організацій: американського єврейського об'єднаного розподільного комітету (далі – JDC), єврейської асоціації самопомоги (далі – ZSS), Центральної опіки над сиротами (далі – СЕНТОС). У роботах, присвячених власне діяльності благодійних організацій, міститься оцінка умов, хоча увага сфокусована на процесі допомоги. Це праці польської дослідниці Т. Прекерової [23] та ізраїльського історика Є. Бауера [7; 8], присвячених відповідно діяльності Ради допомоги євреям («Жеготи») та JDC.

Загалом, західна історіографія представлена публікаціями, де відображені або загальні події Голокосту в Європі та Польщі, або окремі внутрішньополітичні аспекти, що мали певний вплив на діяльність організацій з надання допомоги польським євреям. Роботи, присвячені окремим міжнародним установам, не акцентують увагу на умовах, залишаючи цей аспект поза увагою.

У вітчизняній історіографії майже немає досліджень з теми порятунку, діяльності міжнародних установ, умов, що впливали на цю діяльність. У цьому плані можна згадати працю відомих істориків Л. Зашкільняка та М. Крикуна, присвячену історії Польщі від найдавніших часів до сучасності [1], де фрагментарно подано ті внутрішньополітичні події, що виявилися вирішальними для діяльності благодійних установ в роки війни. Цікавими є публікації відомого науковця О. Лисенка [3] та В. Полуди [5], де

приділено увагу українській філії Червоного Хреста та Українським Центральним Комітетом (УЦК), що виступав координатором першої. Дослідження О. Олійника [4] торкається діяльності міжнародної гуманітарної установи через місцеву окупаційну пресу. Але, зауважимо, що в цих публікаціях розглядається допомога військовополоненим в окремих регіонах. Відсутність вітчизняних досліджень з теми поряд з наявним комплексом джерел, не залученим зарубіжними науковцями, спонукає звернення до неї, зважаючи на можливості компаративного підходу, зокрема у вивченні умов діяльності благодійних організацій.

Постановка завдання. *Мета* дослідження полягає у визначенні умов, в яких діяли благодійні установи у Польщі під час війни та проаналізувати їх вплив на функціонування тих установ. *Територіальні межі* охоплюють терени Польщі, а також Галичини, окупованої радянськими, невдовзі – нацистськими військами.

Джерельна база охоплює матеріали з архівів США (бібліотека Рузвельта, Архів JDC). Це переважно офіційна документація (звіти, листи, меморандуми, телеграми) [14; 15; 16], яка репрезентує міжнародну обстановку, події у середині країни (Польщі), що прямо чи опосередковано вплинули на організацію допомоги та порятунку євреям міжнародними установами. Важливими джерелами є матеріали щодо створення Комітету з питань військових біженців (далі – WRB), опублікованими відразу після закінчення війни [13] та нота, адресована урядам західних країн щодо масового знищення євреїв на окупованій німцями території [27]. Особливістю дослідження є залучення мемуарних джерел відомих активістів, представників міжнародних організацій – Я. Карського [17], Г. Рігнера [24], Е. Рінгельблюма [21], які були безпосередніми учасниками подій та залишили свідчення про діяльність організацій з порятунку євреїв.

Виклад основного матеріалу. Напередодні Другої світової війни польські євреї склали приблизно 10% загального населення. Здебільшого, концентрувалися вони у декількох великих містах (Варшаві, Лодзі, Львові, Кракові, Любліні). Хоча серед них були заможні (промисловці, торговці тощо), величезна маса польського єврейства була вкрай бідною, але досить різноманітною в політичному, культурному та духовному аспектах. Особливою підтримкою серед населення користувалися Єврейський соціалістичний Бунд та сіоністські партії.

Незважаючи на популярність культури їдиш, численне переважання ортодоксального єврейства, євреї були доволі полонізованими на усіх соціальних рівнях. Проте це не зупиняло антисемітизм [9, р. 173]. Засади останнього були закладені представниками Національно-демократичної партії («ендеками»), які вважали, що євреї не піддаються асиміляції та є носіями культурних елементів, ворожих польській нації. Поширення неприязні до євреїв було також результатом замкненості життя єврейських громад і

відчуженості їхніх традицій. З євреями пов'язували проникнення радикальних комуністичних ідей [1, с. 495]. Зростанню антисемітських нападів сприяли й економічні проблеми, що виникли у Польщі у 1930-тих рр., а також прихід до влади у країні авторитарного військового режиму, що прагнув позбавитися євреїв шляхом еміграції [8, р. 235–236].

У цих умовах дієву підтримку польському єврейству запропонував JDC: банки, де отримували вільні кредити; харчування і житло для голодуючих дітей, розподілені здебільшого СЕНТОС, спонсором якої виступав JDC; Товариство охорони здоров'я (далі – ТОЗ), іншому проекту JDC [7, р. 89]. Саме у Варшаві розташовувався дуже активний та впливовий офіс JDC. Дієвий персонал там почав розбудову ще на початку 1920-х рр., отримавши майже автономію. Команда представляла собою чудовий підбір осіб: І. Гітерман, Д. Гузік, Л. Нойштадт, відомий історик Е. Рінгельблюм. Більшість персоналу була лівими сіоністами, що виглядає дивним, враховуючи тенденції американського лідерства [18, р. 156–157].

Умови, в яких ці та інші організації здійснювали діяльність з порятунку євреїв Польщі у роки Другої світової війни, доцільно прослідкувати за певною динамікою та запропонувати такі етапи:

Етап: 1 вересня 1939 р. – кінець 1941 р. Початок війни, окупація Польщі військами Вермахту, до яких згодом приєдналася радянська армія. Продовження діяльності міжнародних та регіональних благодійних установ на теренах частини Польщі, окупованої нацистами¹. Незважаючи на створення нацистських адміністрацій окупованою територією, там доволі ефективно діяла ціла низка установ, які фінансувалися переважно США.

Із капітуляцією Варшави 27 вересня 1939 р., Польща опинилася під окупацією. Нацисти виробили єдиний план із розчленування Польщі на низку окупаційних територій та створення цивільної адміністрації [9, р. 176–177]. Однак, питання щодо долі польських євреїв вирішилось не одразу, втілюючись пізніше у програму «остаточного вирішення єврейського питання».

Майже відразу після окупації розпочалося виселення великої кількості євреїв з понад 100 населених пунктів з «новоприєднаних» територій: західна («Warthegau») та південно-західна Польща («Ostoberschlesien»). На цих землях євреїв нараховувалося 692,000, з яких 460,000 вирішили поки залишити. Інші були доправлені у центральну частину Польщі, де з 26 жовтня 1939 р. почало функціонувати Генерал-губернаторство (ГГ) – цивільна адміністрація, на чолі з Г. Франком [14, р. 11–12]. Вирішальною подією в історії євреїв Польщі було створення гетто. До жовтня 1940

¹ Радянська влада заперечувала будь-яку можливість для JDC допомагати євреям, які втекли з окупованої нацистами Польщі на території, окуповані СРСР (зокрема, Галичину). Уряд СРСР дозволив отримати пакунки з «невідкладною допомогою» (харчі, одяг, медикаменти) лише після нацистського нападу на Радянський Союз через представництва Міжнародного Червоного Хреста, проте цього так і не відбулося.

р. з 1,9 млн. польських євреїв під німецьким управлінням 350 тис. були відправлені до гетто [14, р. 5]. Основний період «геттоїзації» припав на жовтень 1940 – квітень 1941 рр., коли були утворені гетто у Варшаві, Кракові, Ченстохові, Бендзині [14, р. 8–9].

Важливою обставиною для діяльності благодійних організацій з допомоги єврейському населенню Польщі, була нацистська система організації єврейського життя, яку можна було використати для налагодження комунікацій в умовах обмежень та репресій. Так, з початком окупації у кожній єврейській громаді призначили Єврейську раду (юденрат) із провідних осіб та рабинів. Їхні члени мали бути повністю відповідальні за виконання існуючих і подальших директив (проведення перепису, розміщення євреїв із сільських районів тощо). Багато з очільників юденратів присвятили свою діяльність саме громадам, оскільки відчували особисту відповідальність за їх життя. Деякі вірили, що ефективна праця на окупантів може надати єврейському населенню шанс на виживання. Такою була стратегія, зокрема, М. Румковського у Лодзі, Е. Бараца у Білостоці, Я. Генса у Вільно та М. Меріна у Заглемб'є Дамбровському [20, р. 97–98]. Ось як описував Е. Рінгельблум систему Румковського: «...він розподіляв управління будинками своїм людям та стягував податок у сумі декілька тисяч марок з кожного з них для соціальної допомоги. Йому вдалося отримувати кілька мільйонів марок від нацистів. Його головний прибуток до цих пір надходив від заблокованих єврейських рахунків; він також отримував деякий прибуток від оренди, яку він вимагав від християнських та єврейських домовок...» [21, р. 118].

Для допомоги бідним, дітям, пошуку матеріальної допомоги й сприяння культурного життя були створені «будинкові комітети», організовані в більшості будинків. Частина з них отримувала субсидії від ЗЕТОС – Єврейського товариства соціальної допомоги, фінансованого JDC. «Будинкові комітети» були обмежені переважно Варшавою, хоча є факти про їх існування в деяких інших містах. Юденрат іноді намагався отримати контроль над такими комітетами або використовувати їх задля власних потреб.

Ще однією установою, яка мала поліпшити умови життя польського єврейства, був Центральний координаційний комітет, утворений восени 1939 р. за сприяння JDC. Його назва декілька разів змінювалася, але найбільш відомим він став як JSS (або «Алейнхільф»). JSS включав представників головних організацій із соціального забезпечення, політичних партій та релігійних груп та був очолюваний М. Вейхертом. Зазначимо, що ця установа наводила деякий порядок у діяльності численних дублюючих та конкуруючих єврейських організацій із соціального забезпечення. JSS була визнана нацистами як єврейська складова частина єдиної незалежної місцевої організації, якій було дозволено функціонувати – Загальної асоціації соціального забезпечення, яка в своїй структурі

мала польські й українські елементи. До січня 1940 р. JSS була під нацистським цивільним контролем. JDC, таким чином, теж був змушений працювати через JSS й розподіляти отримувані за кордону гроші через цю установу. Проте лідери JDC намагалися здійснювати контроль над цією організацією [18, р. 90–115].

Прикладом використання коштів JDC можна назвати відкриття JSS разом з юденратами у Варшаві, Сосновіце та інших містах сільськогосподарських професійних закладів, що насправді були центрами нелегальної роботи сіоністсько-соціалістичних молодіжних рухів [18, р. 112–115].

JDC продовжував надсилати фінансові кошти до Варшави, де вони використовувалися місцево чи розподілялися по громадах по всій країні. Так, у 1939 р. JDC передав \$ 8,5 млн. до Європи, проте лише 1/6 частина цих коштів дійшла до нужденних поляків. Приблизно половина була спрямована на підтримку єврейських біженців у різних країнах [9, р. 200].

На початку 1940 р. німці обмежили роботу єврейських агенцій з допомоги. Вейхерт, однак, продовжував координувати єврейську діяльність по всій території ГГ. У середині 1940–х рр. нацисти наполягли на тому, щоб допомога США надходила через Краків, центр ГГ. Завдяки маніпуляції із курсом валют, лише 20 % грошей, переданих до Польщі, досягали євреїв [9, р. 186].

Навесні 1941 р., за підрахунками JDC, приблизно 950 тис. із 1,8 млн. євреїв у контрольованій нацистами Польщі потребували допомоги, проте приблизно 300 тис. змогли її отримати: 225 тис. дорослих та 75 тис. дітей через програму ідалень [7, р. 102].

У цей період для євреїв Польщі ще були шанси врятуватися – емігрувати до Палестини. Ініціативу у цьому питанні проявляли різні міжнародні установи у деяких країн, зокрема у Канаді. Так, у меморандумі від представників Єврейського конгресу у Канаді до єврейських агенцій від 4 липня 1941 р. йшлося про утворення Палестинської комісії по біженцях з Польщі, Литви та пізніше Японії [15, р. 1–2], яка, однак, не запрацювала, зважаючи на подальший перебіг війни.

На єврейське життя, а також на функціонування різних установ, мала вплив діяльність польського уряду у вигнанні, що мала два рівні: власне уряд у вигнанні та польська підпільна держава [26, р. 88]. За деякими припущеннями, уряд у вигнанні вирішив не надавати спеціальних директив з єврейських справ ані підпілля, ані польському населенню загалом, займаючи нейтральну позицію. Так, у головній газеті підпілля «Бюлетень Інформаційний» від 1940 р. містилася інформація, що уряд «дав команду утримуватися від будь-якого співробітництва чи навіть прояву співпраці у антиєврейських заходах, організованих німцями» [26, р. 89].

Даний етап також характеризується першими, хоча і неофіційними, відомостями про події у Польщі закордоном. Так, найбільша та найстаріша американська єврейська газета «Форвертс»

описувала умови співіснування у Любліні, розстріли тисяч євреїв, певні зусилля гуманітарних організацій у допомозі тощо [12, р. 80–86].

II етап: грудень 1941 р. – серпень 1942 рр. Характеризується змінами у міжнародній політиці, знищенням єврейського населення у Польщі (згідно прийнятій нацистській програмі «остаточного рішення єврейського питання»), про що було повідомлено у перших звітах Я. Карського та Г. Рігнера.

Вступ США у Другу світову війну мав визначальний вплив на діяльність JDC, яку, як американську установу, було закрито нацистами 21 грудня 1941 р. Але організація продовжувала працювати підпільно, була обмежена винятково Варшавою та рідко була спроможна надати допомогу поза межами міста [7, р. 317]. Лідери установи продовжували запозичувати гроші із пізнішою виплатою, контролювати ЗЕТОС, ZSS у гетто [18, р. 114–116].

Важливою подією у житті європейського єврейства стала Ванзейська конференція, яка фактично приречла на смерть євреїв Європи. Польські євреї були одними із найперших, хто зазнав на собі програму «остаточного вирішення»: вже у січні розпочалися депортації євреїв з Лодзі та прилеглих містечок до табору смерті у Хелмні; навесні 1942 р. з Любліна та Львова – до Белжця [9, р. 114–116].

Впродовж перших місяців 1942 р. активісти у гетто почали отримувати інформацію стосовно знищень євреїв в окупованих нацистами теренах СРСР та депортації з єврейських центрів у Польщі. Ця інформація була неповною та важко зрозумілою, проте ігнорувати факти та свідчення євреїв, які втекли від знищень у Вільнюсі та табору знищення у Хелмні, було неможливо. Розпочинається підготовка до руху Опору, ініціатором якого був Ге-Халуц¹, який намагався залучити також і Бунд, проте останній відмовився, бо розумів реальну ситуацію з євреями. Тож сіоністи почали шукати інших союзників, якими виступили Польська робітничка партія (ППР), Польська комуністична партія.

На середину 1942 р. не менше 47 підпільних газет передавали звіти з усієї Польщі стосовно становища євреїв. Ключова роль в цьому належала Онег Шаббат: команда репортерів та журналістів Рінгельблума надавала істотні докази про жахливе становище польського єврейства та акції знищення країнам Заходу [17, р. 300–305]. Ця шокуюча інформація була передана до британського та американського урядів, що врешті-решт, уже більше не могло бути замовчуваним, але практично не зупиняло Голокост та не призводило до надання активної допомоги. Важливою подією цього етапу було отримання владою західних країн т.зв. «телеграми Рігнера». Автор – Г. Рігнер, представник ВСК у Женеві, передав інформацію від свого інформатора – впливового німецького чиновника щодо знищення єврейського населення

¹ Ліве крило сіоністського молодіжного руху.

Європи [24, р. 42], яка не одразу була сприйнята та оцінена [24, р. 43–44]. Таке запізніле усвідомлення масштабів геноциду країнами Заходу безперечно гальмувало розгортання діяльності благодійних організацій, особливо на тому етапі, коли це ще було можливим.

Щодо ситуації власне єврейського населення у Польщі, то на цей час Рінгельблум та Громадський сектор мали все менше шансів на успішну діяльність: спад у отриманні коштів від JDC, пов'язаний із вступом США до війни, стрімке погіршення ситуації з харчами, поєднане із впливом 3-го року окупації, вимотали ресурси ZSS. Конфлікт між юденратом та ZSS щодо комітетів також перешкоджав координації дій з допомоги та тривав до самого початку депортації у липні 1942 р. [18, р. 135]. 22 липня розпочалася Велика депортація з Варшавського гетто до табору смерті у Треблінці, що охопила приблизно 265,000 осіб [9, с. 176]. Після рішення нацистської влади, голова Варшавського юденрату А. Черняков наклав на себе руки, залишивши останній запис у щоденнику про «власне безсилля» [Цит. за: 29, р. 382].

III період: вересень 1942 – квітень 1943 р. Створення організації допомоги євреям, фінансованої здебільшого польським урядом у вигнанні, що свідчило про усвідомлення серйозного становища польського єврейства.

Надіслана та підтверджена багатьма незалежними джерелами інформація змусила польський уряд у вигнанні активізувати свою діяльність. У вересні 1942 р., завдяки його зусиллям, було створено Комітет допомоги євреям, який у грудні того ж року було реорганізовано у Раду допомоги євреям – «Жегота». Фінансована Делегатурою (цивільною адміністрацією польського уряду у вигнанні), Єврейським національним комітетом та Бундом, «Жегота» була приєднана до Польської підпільної держави в якості відділу адміністрації Делегатури [26, р. 91]. Її діяльність була обмежена окремими частинами окупованої Польщі, головним чином, великими містами (Варшава, Краків, Львів) [19, р. 99]. Кошти, залучені «Жеготою», були доволі скромними. Так, на думку деяких дослідників, мова могла йти про 150–300 тис. злотих на місяць [23, р. 519]. Мета організації полягала у розширенні допомоги євреям, які переховувалися на «арійському боці», незалежно від їхнього соціального статусу чи політичного представництва [23, р. 519]. Хоча «Жегота» не була прямо пов'язана із польською католицькою церквою та залучала певну кількість провідних соціалістів, які загалом вороже ставилися до релігії, значна кількість католиків була глибоко пов'язана із організацією. Спрямовуючи основні зусилля на порятунок єврейських дітей, «Жегота» діяла в інших напрямках, наприклад, легалізація євреїв, їх розміщення, фінансова та медична допомога тощо [22, р. 111–112].

Видатним лідером організації був В. Бартожевський, який описав свій досвід роботи у ній [22, р. 110]. Серед активних діячів «Жеготи» слід виділити З. Косак-Щуцьку (член Фронту

по відродженню Польщі) та В. Крахельську–Філіповічову (активістка соціалістичного руху; мала важливі зв'язки з АК, що стали у нагоді під час порятунку євреїв «Жеготою») [22, р. 110–111]. Саме вони швидко встановили зв'язки із АК та польським урядом у Лондоні, шукали контакти із єврейським підпіллям та єврейським керівництвом загалом [22, р. 111], що дозволило налагодити допомогу єврейському населенню.

Даний період також характеризується продовженням місії Я. Карського про інформування світу щодо знищення польського єврейства. Як наслідок його місії, 10 грудня 1942 р. польський уряд у вигнанні опублікував звернення до урядів Об'єднаних Націй під назвою «Масове знищення євреїв в окупованій німцями Польщі», де, зокрема, було зазначено про «жахливу картину становища» у країні, надані деякі статистичні дані та зазначений «особливо жорстокий характер вбивств» [27, р. 4–10]. У додатках наводилася також спільна декларація урядів Великої Британії, СРСР та США, прийнята 17 грудня 1942 р. про засудження «варварської гітлерівської тиранії» щодо євреїв Польщі та зазначено про те, що «день перемоги та покарання наближується» [27, р. 12–15]. Цей документ, певним чином, надав надію єврейському підпіллю та представникам міжнародних організацій продовжувати свою діяльність, яка мала бути підтримана західним світом та країнами Антигітлерівської коаліції.

IV період: квітень–травень 1943 р. – кінець 1943 р. Характеризується спробою закордонного (американського) єврейства привернути увагу до долі європейських, зокрема, польських, євреїв через проведення різних масових заходів.

Важливу подію міжнародного масштабу мала стати Бермудська конференція (квітень 1943 р.) за участі США та Великої Британії. І, хоча, в цілому, вона була невдалою, вона поставила нагальне питання про долю військових біженців. Зазначимо, що основним очікуванням від конференції було надання всім євреям, що перебували під нацистською окупацією, статусу військовополонених [12, р. 160]. Але на практиці цього не відбулося. Тож американське єврейство (неформальним лідером якого був П. Бергсон¹) ініціювало «власну» конференцію – Надзвичайну конференцію щодо порятунку євреїв Європи. Невдовзі було утворено комітет з тотожною назвою, діяльність якого була скерована на інформування міжнародного єврейства [25, р. 107–109].

Закордонні єврейські лідери підштовхували польський уряд у вигнанні розповсюдити по радіо відозву до польського населення про допомогу польським євреям. Зрештою, прем'єр-міністр польського уряду у вигнанні, генерал В. Сікорський зробив таку відозву під час своєї промови до Польщі 4 травня 1943 р., закликаючи «[своїх] патріотів до розширення будь-якої

допомоги та захисту тих [євреїв], хто вмирав» [26, р. 90]. Вочевидь, уряд змінив свою політику лише після отримання підтримки від польського підпілля у цьому питанні. Польська підпілля преса надрукувала промову Сікорського разом із відозвою представника. З того часу, уряд у вигнанні полишив свою нерішучість та у 1943–1944 рр. звертався багато разів до польського населення щодо допомоги євреям [26, р. 90].

Незважаючи на численні звіти, інформаційні повідомлення про знищення європейських євреїв, недовіра західного світу до цього зберігалася. Певним чином, результатом такої недовіри та відчаю стало самогубство Ш. Зігельбойма у травні 1943 р. У своїх нотатках він зазначив, що «зробив усе, що міг для допомоги євреям у Польщі, але це виявилось марним, і всі його земляки будуть знищені; отже, він приєднується до них» [17, р. 312–313].

V період: січень–лютий 1944 р. – травень 1945 р. Характеризується корінними внутрішньо-політичними та зовнішньополітичними подіями, що призвели до активізації діяльності міжнародних (урядових та неурядових) структур з надання допомоги євреям Європи, зокрема – польським євреям. Цей період можна поділити на два етапи: січень – жовтень 1944 р. та кінець 1944 – травень 1945 р.

Наслідком відносно сприятливих умов для діяльності міжнародних, і, зокрема, благодійних, установ було створення WRB за наказом президента США Ф. Рузвельта [10, р. 1–2]. Одним із перших заходів WRB було підпілляне перевезення «польських біженців» до Угорщини [Див.: 13, р. 142]. Вже влітку 1944 р. контролююча рада WRB виділила понад \$ 400 тис. для відправки польським довіреним особам у Лондоні на допомогу та порятунок «на ворожій та контрольованій ворогом території» [13, р. 213]. До надання допомоги євреям підключився і JDC. Так, у 1944 р. «...\$ 1 млн. 285 тис. було виділено на поставку їжі, одягу, медикаментів для Польщі...» Це мало б забезпечити 65 тис. євреїв, які залишилися в живих [16, р. 1]. Як і в попередні роки, JDC делегував свої повноваження через організації «ЗЕТОС, СЕНТОС, ТОЗ та ОРТ» [16, р. 1–2].

Незважаючи на певне пожвавлення діяльності міжнародних благодійних установ щодо допомоги євреям Польщі, країна тою моментом була у непростій політичній ситуації. З одного боку, Польщу на міжнародній арені представляв польський уряд у вигнанні, якому підпорядковувалися збройні сили – Армія Крайова (АК). З іншого, у країні був значним вплив комуністичних сил (ППР), які створили тимчасовий представницький орган польського народу (Крайова рада народова) та власну військову організацію (Гвардія Людова², згодом – Армія Людова) [2, с. 207–210]. 21 липня 1944 р. радянські війська вступили на терени Люблінського воєводства. Було проголошено маніфест про

¹ Пітер Бергсон (псевдонім рабина Гілея Кука) – активіст ревізіоністського сіонізму, політик, член Іргуну (сіоністської напіввійськової організації, яка діяла у Палестині впродовж 1930–х – 1940–х рр.).

² У липні 1944 р. разом із 1–ю Польською армією (утвореною у СРСР з поляків та радянських громадян польського походження) була об'єднана у Військо Польське.

створення Польського комітету національного визволення (ПКНВ), прокомуністичного уряду. В цих умовах польський уряд у вигнанні ініціює повстання у Варшаві, яке закінчилося капітуляцією повстанців та жорстокими репресіями нацистської влади [6, с. 443–445].

Навесні 1945 р. територія Польщі була звільнена від нацистських окупантів. За домовленістю західних країн та СРСР, уся влада перейшла до Тимчасового уряду («реорганізованого» ПКНВ, до якого такою чином ввійшли представники польського уряду у вигнанні). У цих умовах розпочалася фактична відбудова країни, соціально-економічного життя населення, яке залишилося в живих. Саме на це була спрямована діяльність міжнародних благодійних організацій у даний період. Зокрема, JDC спрямовував численні продовольчі пакунки постраждалим по всій Польщі. Проте, зважаючи на непрості стосунки з урядом СРСР¹, допомагаючи надавалася не напряму, а через представництва в інших країнах (наприклад, Тегеран чи Канаду).

Висновки. Діяльність благодійних організацій у Польщі з порятунку євреїв визначалася особливими умовами, як внутрішніми, так і зовнішніми. Ці умови були різними на всіх етапах діяльності організацій. Так, перший етап зафіксував найбільш значущу підтримку міжнародних (зокрема, JDC) благодійних організацій, які розгорнули свою діяльність через створену низку комітетів, установ; останні отримували фінансову підтримку від «материнської» організації. Це стало можливим через невизначеність долі польського єврейства за планами нацистської окупаційної влади у 1939–1941 рр. На другому та третьому етапах значний вплив мали саме зовнішні чинники, що сприяли появі нової організації з надання допомоги єврейському населенню – «Жегота» та водночас, переходу до організації збройного опору. Інформованість міжнародної спільноти стосовно долі польського єврейства змусила усі єврейські та неєврейські організації якщо не надавати пряму допомогу, то хоча вести перемовини із країнами-союзниками про порятунок єврейського населення. На заключних етапах умови діяльності були продиктовані міжнародною обстановкою та складною внутрішньополітичною ситуацією через створення 2 політичних структур, що одночасно представляли країну на міжнародній арені. Остаточне звільнення польських теренів у 1945 р. надало можливості благодійним організаціям надавати допомогу вцілілому населенню.

Список використаних джерел

1. Зашкільняк, ЛО., Крикун, МГ., 2002. 'Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів', Львів: *Львівський національний університет ім. І. Франка*, 752 с. // Zashkilniak, L.O., Krykun, M.H., 2002. 'Istoriia Polshchi: vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv (History of Poland: from ancient times to the present day)', Lviv: *Lvivskiy natsionalnyi universytet im. I. Franka*, 752 s.

¹ Ще на початку війни радянський уряд обмежив дозвіл для будь-якої західної структури допомагати мешканцям звільнених територій, де мав вплив виключно він (перш за все, це стосувалося території Східної Галичини, включеної нацистами до складу Генерал-губернаторства).

2. 'Краткая история Польши. С древнейших времен до наших дней', 1993. Отв. ред. В. А. Дьяков, Москва: «Наука», 528 с. // 'Kratkaja istorija Pol'shi. S drevnejshih времен do nashih dnei (Brief history of Poland. From ancient times to the present day)', 1993. Отв. ред. V. A. Diakov, Moskva: «*Nauka*», 528 s.

3. Лисенко, О., 'Благодійні акції як формат соціальної солідарності в Західній Україні, 1939–1945', *Міжнародний інтелектуальний часопис Україна модерна*, 15.04.2016. URL: <http://uamoderna.com/md/lysenko-wartime-charity> (дата звернення: 28.03.2019). // Lysenko, O., 'Blahodiini aksii yak format sotsialnoi solidarnosti v Zakhidnii Ukraini, 1939–1945 (Charitable events as a format for social solidarity in Western Ukraine, 1939–1945)', *Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys Ukraina moderna*, 15.04.2016.

4. Олійник, О., 2019. 'Діяльність Червоного Хреста на території Прикарпаття в період нацистської окупації на сторінках місцевої легальної преси', *Гілея: науковий вісник. Історичні науки*, Вип.141, с.118–122. // Oliynyk, O., 2019. 'Diialnist Chervonoho Khresta na terytorii Prykarpattia v period natsystskoi okupatsii na storinkakh mistsevoi lehalnoi presy (Activities of the Red Cross in the Precarpathian region during the Nazi occupation on the pages of the local legal press)', *Hileia: naukovyi visnyk. Istorychni nauky*, Vyp.141, s.118–122.

5. Полуда, В., 2015. 'Статус військовополонених в нацистських таборах на території Рейхскомісаріату «Україна» та в зоні військової окупації', *Гілея: науковий вісник. Історичні науки*, Вип.98, с.67–71. // Poluda, V., 2015. 'Status viiskovopolonenykh v natsystyskykh taborakh na terytorii Reichskomissariatu «Ukraina» ta v zoni viiskovoi okupatsii (Status of prisoners of war in Nazi camps in the territory of the Reichskommissariat «Ukraine» and in the zone of military occupation)', *Hileia: naukovyi visnyk. Istorychni nauky*, Vyp.98, s.67–71.

6. Тымовский, М., Кеневич, Я., Хольцер, Е., 2004. 'История Польши'. Пер. с пол., Москва: *Издательство «Весь мир»*, 544 с. // Tymovskij, M., Kenevich, Ja., Hol'cer, E., 2004. 'Istorija Pol'shi (History of Poland)'. Per. s pol., Moskva: *Izdatel'stvo «Ves' mir»*, 544 s.

7. Bauer, Y., 1987. 'American Jewry and the Holocaust: The American Jewish Joint Distribution Committee, 1939–1945', Detroit: *Wayne State University Press*, 574 p.

8. Bauer, Y., 1974. 'My Brother's Keeper: A History of the American Jewish Joint Distribution Committee 1929–1939', Philadelphia: *The Jewish Publication Society of America*, 312 p.

9. Cesarani, D., 2016. 'Final Solution: The Fate of the Jews 1933–49', London: *St. Martin's Press*, 1056 p.

10. *Franklin D. Roosevelt Library & Archives*, Selected Digitized Documents Related to the Holocaust and Refugees, 1933–1945, Series 1: Selected Digitized Documents, Ira Hirschmann Papers, Box 7, 2 p.

11. Friedlander, S., 2009. 'Nazi Germany and the Jews 1933–1945', *Harper Perennial*; Original edition, 512 p.

12. Gorny, Y., 2012. 'The Jewish Press and the Holocaust, 1939–1945: Palestine, Britain, the United States, and the Soviet Union', New York: *Cambridge University Press*, 285 p.

13. 'History of the War Refugee Board with Selected Documents', 1946. Washington, D.C.: War Refugee Board, Vol. I, 1433 p.

14. JDC New York Office Records, 1933–1944, JDC Administration, Record Group 1.2: JDC Overseas Administration, EUREXCO, File 172, Frame #00069.

15. JDC New York Office Records, 1933–1944, JDC Administration, Record Group 1.2: JDC Overseas Administration, EUREXCO, File 173, Frame #00314.

16. JDC New York Office Records, 1933–1944, JDC Administration, Record Group 1.2: JDC Overseas Administration, EUREXCO, File 173, Frame #00494.

17. Karski, J., 2013. 'Story of a Secret State. My Report to the World', Foreword by M. Albright, Washington, D.C.: *Georgetown University Press*, 432 p.

18. Kassow, S.D., 2007. 'Who Will Write Our History – Emanuel Ringelblum, the Warsaw Ghetto and the Oyneg Shabes Archive', Bloomington: *Indiana University Press*, 568 p.

19. Krakowski, S., 2003. 'The Attitude of the Polish Underground to the Jewish Questions during the Second World

War', *Contested Memories: Poles and Jews during the Holocaust and its Aftermath*, Ed. by J. D. Zimmerman, New Brunswick, New Jersey, and London: *Rutgers University Press*, p.97–106.

20. 'Memory: The History of Polish Jews before, during and after the Holocaust', 2008. Ed. by F. Tych, Warsaw: *Published by: Golda Tencer Shalom Foundation*, 218 p.

21. 'Notes from the Warsaw Ghetto: The Journal of Emmanuel Ringelblum', 1958. Ed. and transl. by J. Sloan, New York: *Schocken Books*, 369 p.

22. Pawlikowski, JT., 2003. 'Polish Catholics and the Jews during the Holocaust: Heroism, Timidity, and Collaboration', *Contested Memories: Poles and Jews during the Holocaust and its Aftermath*, Ed. by J. D. Zimmerman, New Brunswick, New Jersey, and London: *Rutgers University Press*, p.107–119.

23. Prekerowa, T., 1989. 'The Relief Council for Jews in Poland, 1942–1945', *The Nazi Holocaust*, part 6: The Victims of the Holocaust, vol.2, Ed. by M. Marrus, Meckler, Westport, p.517–532.

24. Riegner, G., 2006. 'Never Despair: Sixty Years in the Service of the Jewish People and the cause of human rights', published in Association with the United States Holocaust Memorial Museum, Chicago: *Ivan R. Dee*, 461 p.

25. Rubinstein, WD., 1997. 'The Myth of Rescue: Why the Democracies Could Not Have Saved More Jews From the Nazis', London; New York: *Routledge*, 275 p.

26. Stola, D., 2003. 'The Polish Government–in–Exile and the Final Solution: What Conditioned Its Actions and Inactions?', *Contested Memories: Poles and Jews during the Holocaust and its Aftermath*, Ed. by J. D. Zimmerman, New Brunswick, New Jersey, and London: *Rutgers University Press*, p.85–96.

27. 'The Mass Extermination of Jews in German Occupied Poland: note addressed to the Governments of the United Nations on December 10th, 1942, and other documents', 1942(?). Published on behalf of the Polish Ministry of Foreign Affairs, London: New York: *Melbourne: Hutchinson & Co, LTD*, 15 p.

28. Tomaszewski, I., Werbowski, T., 2010. 'Code name: Zegota. Rescuing Jews in Occupied Poland, 1942–1945', Santa Barbara, California: *ABC&Clio*, 187 p.

29. Yahil, L., 1991. 'The Holocaust: The Fate of European Jewry, 1932–1945', Oxford: *Oxford University Press*, 832 p.

* * *